

היש עוד פלמ"חניק כמו ג'וני

האם בגלל צניעותו נחרתה דמותו בכל מכריו? אולי בשל יחסו להוריו ולפקודיו? ואולי מחמת אהבתו לאחת מגיבורות הפלמ"ח? החוקרים פרופ' ישראל רוזנסון וד"ר יוסי שפנייר יצאו לפענח בספר חדש את חידת דמותו של אחד מנופלי תש"ח שהותיר רושם עמוק כמעט בכל מי שפגש, כולל המשורר חיים גורי. מסע לדור אחר, בניסיון להזכיר גם לדור הזה את גדעון פלאי מקריית־ענבים

◀ אריאל שנבל

קורשת את זכרו וזכר רבים אחרים כמוהו, לא בבכי ונהי, שיכרון ומפח נפש, אלא בהתעלות הנפש, ברוח גאה כיאות לו ולמפעלו. וכיבודת את זכרו בשרירים דרוכים, ברצון מחושל ובאמונה שלמה, כי דרכו בחייו הייתה בסמל לנו, כשביב אור בחושך ובאפלה. במותו למען הרעיון הגדול, שגם החלש רשאי להיות וגם לישראל דרושה ארץ שלו, אדמה שלו, רוח שלו, בלתי נרתעת ועשויה לבלו חת, שאותה סימל ג'וני בנפילתו.

יצחק ב"א, מתוך "על אם הדרך – קריית־ענבים במערכה"

גדעון פלאי היה כמעט בן 25 בנופלו. קורות חייו מעמירים אותו בקלות בין רבים־רבים מלוחמי דור תש"ח – גברים צעירים, כמעט נערים, בנים לחלוצים, מייסדי היישוב ובוניו, שהמאבק למען הארץ היה להם מסלול התניכה והדרך הראשית; רבים מהם לחמו והמשיכו בחייהם, הקימו משפחות וייסדו שושלות, בעודם כונים מדינה לתפארת – עם צבא וחקלאות, תעשייה ומדע, תורה ורוח. אחרים נותרו מאחור, כמו פלאי: אבל גם הוא היה יכול להיות כמו שאר בני דורו, אילו רק הדברים היו מתגלגלים אחרת.

הוא נולד ב־11 ביולי 1923 בירושלים, וכשהיה בן ארבעה חודשים עברה משפחתו לקריית־ענבים, קיבוץ חלוצי בהרי ירושלים. בשנות התיכון למד בבית הספר החקלאי כרורי למרגלות הר תבור. עם סיום הלימודים התגייס לפלמ"ח, וב־1945 נאסר בשעת אימונים בנשק ונידון כירי הבריטים לשבע שנות מאסר. גור דינו הומתק בהמשך, והופחת לחמש שנים וחצי. ביוני 1947, אחרי שישב בכלא בירושלים ובכלא עכו, קיבל חנינה ושוחרר. הוא חזר לקיבוץ, עבר במשק, ובפרוץ מלחמת העצמאות נקרא שוב למערכה. אחרי קורס מפקדי מחלקות הדרך סירוניהם בקריית־ענבים, ויצא עם מחלקתו לקרבות על הדרך לירושלים. הוא נפל בקסטל, קרוב כל כך לביתו שאהב בקריית־ענבים, ב־17 במרץ 1948, ו' באדר ב' תש"ח.

ובכל זאת, זכרו של פלאי – שכוונה ג'וני בפי חבריו – נשמר בהערצה בקרב רבים משוחרי התקופה וחוקריה. איכשהו, בשנותיו המעטות הוא הותיר רושם ניכר כמעט בכל מי שנקרה בדרכו. הוא היה אחד החיילים המעטים שחיים גורי, משורר הפלמ"ח, כתב עליהם שיר. "שמו התהלך לפניו ורבים קשרו לו כתרים, חיבבוהו והעריצוהו", כתב עליו י"ע בעלון "פיתגור" של קריית־ענבים. "גיבור היה בעיני כולם... ביישנות ריחפה עליו וכיסתה פניו בשעה שהללוהו או הראו לו אותות חיבה", כתב עליו נפתלי ר' באותו העלון. "את גדעון אהבו כולם כבן הקבוצה, כחבר בשורה, כחבר מפקד וכלוחם אמיץ", כתב עליו יצחק ב"א ב"על אם הדרך".

בתמונתו המופיעה בכל דף "זיכור" – של הפלמ"ח, של צה"ל, של הקיבוץ – הוא לובש חולצה לבנה רקומה, צנועה. שערו הכהה מתנוסס בבלורית על ראשו, מעל פניו השופים, המגולחים והיפים. והוא מביט בעיניים מרצינות אל המצלמה. אולי בשל צניעותו וזכרו

אותו; אולי בשל סיפור האהבה בינו ובין ברכה פולר, מגיבורות הפלמ"ח הנודעות. אולי בשל הקשיחות הרכה, העוטפת, שהפגין כלפי פקודיו וכלפי הוריו, שהוא היה להם בנם יחידם. ואולי דווקא פשטותו וטיפוסיותו לרור ולתקופה הן שגרמו לו להפוך לסמל לחייל ולמפקד שלחמו בימים ההם על הקמת המדינה. "לפי הדעה הרווחת, נפילתו של גרעון לא הייתה כנראה כתוצאה מאש האויב", אומר ד"ר יוסי שפנייר, שחקר את חייו של פלאי. "הוא כנראה החליק על סלע רטוב, וכדור שנפלט מנשקו הרג אותו. זה גם לא התרחש בקרבות הראשיים על הקסטל, אלא לפניהם. אבל העובדה שהוא נפל קרוב כל כך לביתו, והדרך שעבר עד לשם, רוקמות יחד סיפור גדול יותר מרמות אחת ססצ'פית, כי היא מייצגת את הלוחמים על הדרך לירושלים".

אדם, מקום, תקופה

הלילה שוב ראינו את פניך, חברנו ג'וני / הערפל עבר עם רוח ההרים ובוכבים זרחו אל מול פנינו / השביל עלה אל קו הרעם הלילי / בדרך אל העיר בההיב אורות של ה, רענן ג'וני / הזכרנו את שמך, חשבנו הוא אינו בינינו / אבזר ואלישני זכרם של הנפלים.

מתוך "ג'וני", מאת חיים גורי

"אין הרבה חיילים שגורי כתב על דמותם", אומר שפנייר. "גורי כתב הרבה על התקופה ופחות על דמויות בה, ולכן השיר הזה יוצא דופן". המשורר הנודע למד מחזור אחד מעל פלאי בבית הספר כדור, ויש לשער שהם הכירו כבר אז. "השיר פורסם שנה אחרי נפילתו של פלאי, בתש"ט, בשלוש בימות. הראשונה הייתה העלון 'פיתגנו' המוקדש 'לבעיות קריית' ענבים, השנייה הייתה ביטאון חטיבת הראל של הפלמ"ח, והשלישית – חוברת הויכרון 'על אם הדרך – קריית'ענבים במערכה'. מעבר לכך השיר נשכח, עד לפני שנתיים וחצי".

הוא עלה מאוב הארכיון כששפנייר ושותפו למחקר, פרופ' ישראל רוונסון, החלו לעסוק

בקורות הקיבוץ קריית'ענבים, ומצאו את השיר בסוקרם את ארכיון העלון "פיתגנו". "יוסי עזיאל, אב שכול לחייל שנפל בנ'נין שנהג להזמין את גורי לרבר באזכרות של בנו, חיבר אותי ואת פרופ' רוונסון עם עליזה, אלמנתו של גורי", נזכר שפנייר. "עברנו אצלה על ספרי השירים שלו בבית, והשיר 'ג'וני' לא נמצא שם. היא זכרה את כתיבת השיר, אבל לא ידעה הרבה מעבר לכך. לא הבנו לאן נעלם כתב היד, ועליזה הציעה שהמקור הועבר עם העיובון שלו לספרייה הלאומית. ואכן שם מצאנו אותו. השיר בוסרי מעט, ואנחנו חושבים שאולי לכן גורי לא טרח להכניסו לספרי שיריו המסודרים. אבל הוא שיר שמשקף דור ותקופה".

מהשיר הם לקחו את השורה האחרונה – "ואישונים וזרחים מתוך העלטה" – לכותרת ספרם החדש (בהוצאת ראובן מס) המנסה לפצח את חזית רמות. רוונסון ושפנייר הולכים בספר כברת דרך בשבילי הויכרון וההנצחה של ימי התקומה, ומציגים דיוקן של דור דרך פניו של אדם יחיד. "לכאורה היו רבים כמו פלאי", מסביר ד"ר שפנייר. "כלומר, ברור שפלאי היה מיוחד כמו שכל אחד מאיתנו יחיד ומיוחד, אבל ברור תש"ח אכן היו רבים כמותו. ידענו שגינו שהספר צריך להיות לא רק עליו, אלא שסיפורו יאיר מחדש את דור תש"ח. הם נעזרו לשם כך, למשל, במוקי צור, חוקר התנועה הקיבוצית, שכתב בהקדמה על מאפייני הדור; ובגלל שחשבו כל העת על תיאור התקופה ולא רק הדמות, הם גם סקרו את עיירת הוריו של פלאי, פולנה (היום באוקראינה, אז בפולין), או את חיי הקיבוץ.

"בני הדור הצעיר בקריית'ענבים לא תופסים איך הסכים והסבתות שלהם התיישבו שם", מספר שפנייר. "הם נדרשו להילחם במוסדות, שלא ראו כל אפשרות ריאלית להתיישבות כזו, ולהתמודד עם איתני הטבע – חקלאות באזור הטרשי ההוא, בלי מים, נחשבה לטירוף. אמרו להם 'תעזבו', אבל הם התעקשו. הם אמרו: אבותינו התיישבו כאן, למה שאנחנו לא נצליח? הרבה לפני המתנחלים, לחלוצים היה קשה יותר – בלי משפחה, במקום עצומים – ובקיבוצים היו אז משברים ואישיים".

ד"ר יוסי שפנייר נולד בירושלים ב־1955. הוא עוסק בהוראה במכללות להכשרת מורים, ובשנים האחרונות בעיקר במכללת אפרתה, בה הוא מלמד סטודנטיות לתואר שני במגמות זיכרון ומורשת ישראל. פרופ' רוונסון, לשעבר יו"ר מכללת אפרתה, הוא פיזיקאי וחוקר ארץ ישראל. גם הוא היה אמור להצטרף לריאיון, אבל נאלץ להיעדר משום שחש שלא בטוב. "הוא ואני עובדים יחד כבר הרבה שנים", מספר שפנייר בשם

שניהם. "הכרנו בחברה להגנת הטבע לפני שלושים שנה, כששנינו הורכנו בה. כשרונסון מונה למנהל מכללת אפרתה התחלתי ללמד שם, ושנינו עסקנו בזיכרון ובמורשת בהקשר של מלחמת העצמאות, כי יש בתקופה הזו אמירה גדולה לגבי הויכרון הקיבוצי הישראלי. אחד הספרים שכתבנו היה 'ברוך אל העיר – שער הגיא כמחוז ויכרון'".

הרוקטורט של שפנייר עוסק באזור אחר

"עליזה, אלמנתו של גורי, זכרה את כתיבת השיר, והציעה שהמקור הועבר עם העיזבון שלו לספרייה הלאומית. ואכן שם מצאנו אותו. השיר בוסרי מעט, ואנחנו חושבים שאולי לכן גורי לא טרח להכניסו לספרי שיריו המסודרים. אבל הוא שיר שמשקף דור ותקופה"

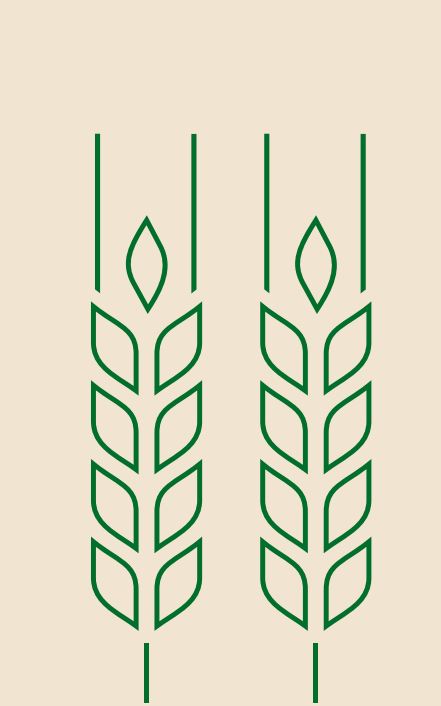
ובתקופה אחרת – המדבר המזרחי של ארץ ישראל בעת העתיקה – ובשנים האחרונות הוא חוקר את ההתיישבות מצפון לירושלים בתקופת המנדט, בעיקר בעטרות ובנווהיעקב. אל סיפורו של פלאי התגלגלו השניים בהדרגה. לפני שש שנים, יחד עם חברי קיבוץ מעלההחמישה, החלו שפנייר ורוונסון לעבור על ספר לציון שמונים שנה לעליית היישוב לקרקע ב־1938. "אנשי קריית'ענבים ראו את הספר ואמרו שהם

לא פרץ בבכי ולא גילה רגשות למשמע הבשורה על נפילת פולר. התא של ג'וני וחבריו בבית הסוהר בירושלים

צילום: לט"ח

"בני הנוער התיישבו ותכננו ברצינות מה לעשות, לאן ללכת אחרי כדורי - האם לחזור איש־איש לקיבוצו או מושבו, האם ללכת לבית־קשת או להרחיק לחורן. כל צד משך לכיוון אחר, ופלאי התלבט. בסוף הוא תפס שתי ציפורים במכה אחת: פיקד על מחלקה בפלמ"ח שהוצבה בקיבוץ שלו"

מעוניינים שנוציא גם להם ספר להגל חגיגות השמונים שלהם, שנתיים לאחר מכן, כלומר ב־2020. תוך כדי העיסוק בסיפור של קריית־ענבים לא יכולנו להתחמק מרמזות אחת שחזרה שוב ושוב: גרעון פלאי. יצרנו קשר עם בני המשפחה, שאינם גרים עוד בקיבוץ, והם אמרו שהיו רוצים להוציא ספר לזכרו".

אישיותו כפי שתיארתם אותה מזכירה דמויות כמו יצחק רבין, יגאל אלון, רחבעם זאבי או יוני נתניהו – מעין עירוב של לוחם עז נפש ורגיש, עם יכולות הנהגה.

"ראינו שני חיילים שלו בכתיבת הספר, אברהם סטשבסקי ודוד לויז, והם מספרים שהוא היה אדם ללכת אחריו. גם אנשי קריית־ענבים מספרים זאת. שאלנו אותם על המתח בין מחלקת הפלמ"ח ובין הקיבוץ, והם סיפרו שפלאי היה הרוח המפשרת, הרבך בין שתי הקבוצות. כולם העריכו אותו מאוד כאדם, כקיבוצניק, כחייל וכמפקד. אני מחבב במיוחד את האנקדוטה על חברו הטוב יעקב בן־חיים, המכונה 'בלק'. הוא היה טייס בפלמ"ח: אחרי סייסם בכדורי חוג טיסנאות, הוא התגייס וטס בפייפר קטן. יום אחד נחת נחיתת אונס בנכניסה לקיבוץ רמתירחל. מה עושה טייס אחרי נחיתת חירום? מן הסתם הולך לבית החולים כדי לברוק שהכול בסדר, או חוזר לבסיס כדי לרווח למפקדיו ולקחת מטוס אחר. אבל בלק פשוט נסע ישירות לקריית־ענבים, לג'וני, הודיע לו שיש ברשותו עכשיו קצת זמן פנוי, שיגיד מה צריך לעשות, והם יעשו את זה ביחד".

כמו ענן להתגשם

חורים יקרים וחביבים: (...) דומני שמכתבי ציערכם מאוד וגרם לכם עיוגמת נפש (...). כתבתי לכם רק דברים אמיתיים, לא קדורים ולא בחורים אלא כמו שהם, כמו שאפפניו באותו יום. להששותיכם אין שחר, אינני יודע מאיפה הם נובעים, כי לא קדרות ואבילות ישתלמו עליי וודאי לא רפיון (...). עוד יצטרך עמנו להקריב הרבה עד שתיהפך ארץ מבורתנו ותהולתנו לנחלת עד.

מתוך מכתב של פלאי להוריו

בכדורי, אומר שפנייר, פלאי הפגין דעה עצמאית. "הוא התנגד לתופעת המכות בין המחוזרים, ולא היה מוכן להשתתף במנהגי ההשפלה והחניכה שהיו נהוגים שם. הוא הלך עם האמת שלו, לא התכופף בפני מה שמקובל, והתכונה הזו ליוותה אותו הלאה בהמשך חייו. היא יצרה בין השאר את אופיו בתור מנהיג". **בני מחוזרו של פלאי בכדורי ביקשו אחרי הלחימים לייסד התיישבות יהודית בתורן.** "התכנון הזה לא הגיע לכדי מעשה, אבל בפרוטוקול הישיבה ששרד רואים היטב את התלבטות הנוער אז. הם התיישבו יחד ותכננו ברצינות מה לעשות, לאן ללכת אחרי כדורי – האם לחזור איש־איש לקיבוצו או מושבו, האם ללכת לבית־קשת ולחזק שם את האוכלוסייה היהודית שנקלעה למצוקה, או להרחיק לתורן. הוא תפס שתי ציפורים במכה אחת: פיקד על מחלקה בפלמ"ח שהוצבה בקיבוץ שלו.

היום הנוער מתיישב ליד עזריאלי כדי להיות קרוב להייטק, אבל אז כולם חשבו רק על דבר אחד – איפה לתרום הכי הרבה והכי טוב למדינת ישראל שברוך. כל נשכח שפלאי טיים

צילום: באדיבות ארכיון לרית ענבים

אין חיילים רבים שכתב על דמותם. חיים גורי והשיר בעלון הקיבוץ מימין

את חוק לימודיו כשיש לו מקצוע מכובד ביד, חקלאי, ובכל זאת הוא לא העלה ברעתו ללכת ולהקים חווה ולעשות כסף".

הדעה העצמאית התבטאה גם בחלופת המכתבים העשירה בין הוריו של פלאי, רחל ובן־ציון, ובין בנם – בתחילה תלמיד פנימייה חקלאית מרוחקת הנסיעה מבית הספר כדורי וכללה הליכה ארוכה ברגל לעפולה, נסיעה באוטובוס דרך גב ההר לירושלים, והליכה ארוכה ברגל לקיבוץ) ובהמשך לוחם פלמ"ח האסור בכלא הבריטי, ואיש אינו יודע מתי ישוב הביתה. "הריחוק הפיזי אפשר להם לדבר במכתבים, והם אכן שוחחו בהם כל הזמן", מספר שפנייר. "בעיקר הוא התכתב עם אביו, בן־ציון. אמו רחל לא השתתפה כמעט בשיח הזה, כי הייתה שרויה באבל מתמיד על בנה אבנר, שנפטר מסרטן בגיל שמונה, כשאחיו גרעון היה בן 12.

"המתח בין ההורים לבנם ניכר. גרעון לא חסך ביקורת מהוריו: הוא לא רצה שיכתבו עליו בעיתון של הקיבוץ, וגם היו בינו ובין אביו ויכוחים אסטרטגיים לגבי מלחמת העולם השנייה שהשתוללה באירופה. המכתבים גם מפיחים רוח חיים בתקופה הזאת. בן־ציון תיאר בציוריות את קשיי החקלאות והעבודה הסיזיפית בחלקת הסלק, שכונתה אז 'קוביבה', ולצד זה רן בנושאים שברדמו של עולם. גרעון סיפר שחלם ככדורי על כמה ממיסדי קריית־ענבים ועל משישים. הוא היה מותבר מאוד לקיבוץ, ומצר שני הייתה לו ביקורת על החינוך במסגרת הקיבוצית. יש במכתבים דרישה עם אבא ביולוגי וגם רעיוני, ואלה שיחות שהתנהלו אז בהרבה משפחות".

ההורים לא היו יכולים להיות מופתעים מכך שהבן היחיד, אחרי מות אבנר, הלך להגשים את הציגונת בכל כוחותיו. אחרי הכול, זה החינוך שקיבל בבית. משפחת פלאי עברה מירושלים לקיבוץ בגלל אידיאולוגיה, והתמודדה עם אתגרי החלוציות האדירים. ובכל זאת, העובדה שהיה בן יחיד הקשתה על ההורים להתמודד עם הסכנה לחייו. כמה חודשים לפני נפילתו של פלאי אף הונפקה פקודה בפלמ"ח שעסקה בנושא השירות של בנים יחידים, וביקשה למנוע מצב של כריית כל זכר למשפחה שלמה בישראל. "המפקדים בשטח לא צייתו לפקודה הזאת", אומר שפנייר. "להם וגם לחיילים היה ברור שצריך להילחם".

אחת השאלות ששאלו שפנייר ורוונסון את חייליו לשעבר של פלאי, בעת שערכו את התחקיר לקראת כתיבת הספר, הייתה מה היה קורה אילו פלאי לא היה נופל בקסטל. "אחד אמר שהוא היה מגיע לפחות לדרגת אלוף, אחר אמר יותר מזה, רמטכ"ל, ושלישי אמר: לא רמטכ"ל, כי לא היה לו אופי תככני מספיק. אבל כל מי שנתקל בו ראה בו פוטנציאל להנהגה הלאומית. שטשסקי העיר שהוא לא צחק עם חייליו, לא היה סחבק. לא בגלל פוזה, אלא כי זה מה שהוא היה".

בזיכרון הישראלי התקופה הזו מזוהה לא מעט עם הומור וצחקו וסחבקים – הציבורטים והקומיוציצ, הסחיבות/ מחלול, פוצץ ושרירי הפלמ"ח. אבל זו הייתה תקופה קשה – מיד אחרי השואה, עם הרבה חרדה קיומית.

"אמת, הפלמ"חניקים גם עברו קשה: שבועיים עבודה חקלאית בקיבוץ ושבועיים אימונים.

צילום: באדיבות אסף אלה אלישר

קמים בארבע בבוקר, רצים, חוזרים, חופרים בורות וחוזר חלילה – ואז מתאמנים כחיילים. אלה לא היו רק מדורות וערמה של חב"ה על הרשא. זה היה העניין השולי בפלמ"ח, אבל ברור שהוא קיבל מקום נרחב בתרבות העממית, כי ממרחק הזמן כולם רוצים לזכור את האירועים באופן רך ומתקבל על הדעת. האמת היא ששרר הרבה עצב, עצב אמיתי, כתוצאה מהחוויות שאפפו את התקופה. בספר רצינו לשקף את הדרור ולא להילחם בנרטיב המחור, אבל מי שיקרא את הספר יבחין בתמונה האמיתית".

העיקר זה הרומנטיקה

ואני חיכיתי לה באותו יום והיא בירששה (...) אף בשפתהתי את ארגוני האוכל והוצאתי את העיתונים מתוכם – ולפתע תמונתה בעיתון ולידה מסגרת שחורה, ואז התברר הפול. הבנתי למח לא באה היום, ידעתי כי גם מחר לא תבוא, כי לעולם כבר לא תבוא. בי בלילה אפל, עת בחשאי גיששה והתקרבה ספינת מעפילים לחופי המולדת, יצאה היא לקבל את פניהם בשתת־מקלע על כתפה. יצאת – ולא חזרה.

מתוך מכתב של פלאי להוריו, לאחר נפילתה של ברכה פולד

"אפשר ליצור זיכרון קולקטיבי חזק מדמויות תש"ח, ואני מנסה להעביר חלק מהזיכרון הזה לנכדים שלי". ד"ר יוסי שפנייר ב"ד גדעון פלאי"

הזיכרון האמיתי

פרטים באופן ספרותי, וקשה לדלות ממנו את האמת. התעקשנו לא לעסוק בצהוב, במודע ובכוונות מכון. אני חושב שמה שגרם לערפולו של הקשר בין השניים היה האופי השתקני של פלאי. החיילים שלו לא ידעו על הקשר שלו עם פולד, אף שהוא התקים בוודאות. הוא לא הביע רגשות".

בנפילתה של פולד ב־1946, פלאי היה בכלא. "אני ממשיכה לצפות ולחכות לרגע בו תדרכנה רגליך על סף החופש", כך מצטט פלאי במכתבו להוריו את מילות מכתבה האחרון של פולד, ששלחה אליו אל בין כותלי הכלא. "גם אם יאחר ויתמהמה מאוד – אני אחכה. אינני יודעת איך ניפגש, אולי אעמוד ואחכה לך ליד שער הסודר, ואולי לפתע עת אשב כפופה בדמעות על מכתב אליך, אולי כך, ואולי אחרת'. לא, לא כך וגם לא כך. אחרת ניפגש. היא לא תעמוד ליד השער, גם לא תשב כפופה על מכתב. בשרה פתוח בין מאות מצבות – שם תהיה הפגישה.

(...) ולפני שאסיים אבקש מכם כמה משאלות. הראשונה (...) אל תצטערו במקומי ואל תכאבו את כאבי. (...) ב', שתשלחו לי את תמונתה. מקורם צווי הקונספירציה אסרו זאת, אבל עכשיו כבר מותר... ג', ששורות אלה יהיו לנחלתכם בלבד".

האם המילים הללו מעידות על אבל אישי עמוק? "חבריו ששהו איתו בכלא מספרים שלא פרץ בכבי ולא גילה את רגשותיו", אומר שפנייר. "יש שיגידו שזו הייתה האישיות שלו, יש שיגידו שפשוט לא היה ביניהם כלום. לא הצלחנו לדרת לשורש העניין. אין ספק שמפתה לצייר אותם כווג אוהבים שהקריבו את נפשם על מזבח האהבתם לאומה, ואהבתם האישית הוינה את האש שבערה על המזבח הזה".

יצירתו של מיתוס כזה תוכל להגביר את היכולת לזכור ולהוכיז את דמותו של פלאי, אבל שפנייר ורוונסון העדיפו להישאר בסימן שאלה. "יש לנו פרק על זיכרון בספר, ואנחנו מונים בו את המקומות שמנציחים את זכרו של פלאי", אומר שפנייר על היכולת לשמר את המורשת של פלאי ובני דורו ולתבר אלה את הדור הצעיר. "בכדורי יש חדר הנצחה, קיים שלט ביער הגופלים, בקריית־ענבים יש יד לזכרו וגם בקסטל. שמו מונצח במוזיאון אסירי המחתרות במגרש הרוסים, שהוא היה כלא בו, וגם במוזיאון אסירי המחתרות בעכו. המדריכים בקסטל ובעכו מספרים שהם מדברים על פלאי בהדרכות, ובהחלט יש גם מדריכים צעירים. אני מקווה שגם הספר יסייע להאיר את דמותו, עם המסר שמלווה אותה".

בשנים האחרונות יש דיון ציבורי ער על דמות האשכנזי בעל זכויות היתר, שהגיע ארצה וקיבל הבול על מגש של כסף, לעומת יוצאי עדות המזרח שהגיעו ארצה וקופחו. מי שיקרא את הספר ריאה "אשכנזי טיפוסי" אחר לגמרי.

"זה תוצר לוואי, שאינו המסרה שלנו אבל נוצר בין השיטין. אלה פני הדור האשכנזיים. גדלנו כולנו על תרבות הקומויץ, אבל זה פשוט לא היה ככה. ניתוח דמותו של פלאי על רקע התקופה

לא רק מדורות וחב"ה על דשא. כיתת הפלמ"ח בקריית־ענבים

צילום: אריק

בני הדור הצעיר לא תופסים איך הסבים והסבתות התיישבו שם. חלוץ חרש בשדות קריית־ענבים, 1920

והגיאוגרפיה לא תוכל להוביל את הקורא למסקנות אחרות. יש כאן אמירה ברורה על התיישבות, על חלוציות ועל דור תש"ח.

"אבל לא נכון להציג את אנשי קריית־ענבים כמי שהפנו עורף לכל מה שהכירו מבחינה תרבותית וחברתית, והלכו להתיישב בהר. כשהגרעין הראשוני בחר את המיקום, חבריו רצו להיות קרובים לירושלים כדי שיוכלו ללכת להצגה מדי פעם, לשמוע מוזיקה, להיות ליד משוה תרבותי – ולא רק לשקוע בקיבוץ על שלל בעיותיו ואתגריו. לא שהיו הרבה ברירות אחרות היכן לתקוע יתר, הכול היה תלוי במיקום הקרקעות שרכשה הנהגת היישוב, אבל העניין התרבותי בהחלט היה חשוב להם.

"העובדה שקריית־ענבים הייתה על אם הדרך הייתה חשובה. הם לא היו מנותקים. באו לבקר אותם. בן־ציון פלאי עבר בירושלים, והיה אחד העוברים הראשונים של תנובה. הוא שיווק ברחבי העיר את החלב מהרפת של קריית ענבים. זה היה חלק מהזוויה הכלכלית והחברתית של התקופה ושל האנשים האלה".

והיום, איך הקיבוץ רואה את עצמו?

"קריית־ענבים ומעלה־החמישה איברו הרבה מהערכים שהיו להם בעבר. אני לא מאשים אותם, אבל אין אידיאולוגיה היום, רק כלכלה. זה לא אומר שלא נותרו הויכדונות. בימים אלה עושים סרט טלוויזיה על ברוך ג'מילי, על עוצמתה של כתובת גרפיטי. זה שם שכולם זוכרים מהפלמ"ח, וזכה בין השאר לשיר של שלמה אריצי, למערכון של הגשש החיוור ועוד. אפשר ליצור זיכרון קולקטיבי חזק מדמויות תש"ח, ואני מנסה להעביר חלק מהזיכרון הזה לנכדים שלי כשאנחנו נוסעים בכביש 1. תראה, אני אומר להם, לאנשים שישבו כאן היה קשה, וילדיהם נלחמו וגם נהרגו כדי שניסע כאן בחופשיות".

אז עכשיו, בנסיעות מירושלים לתל־אביב, הדרך נראית לך אחרת?

היום בדרך לירושלים כבר לא רואים בכלל את הקסטל: יש מנהרת בטון שנכנסים אליה לפניו ויוצאים ממנה אחריו. כשנוסעים בכיוון ההפוך, מירושלים לתל־אביב, בדרך כלל מושך את העין קניון מבשרת־ציון, על אורותיו הצבעוניים. זה בעיניי משל מצוין למה שקורה לנו, אבל אסור לאבד את הזיכרון של הקסטל. כשאדם רואים את האורות האלה, הסיטו את המבט שמאלה לעבר המבצר הרומם. המבט הזה מגיע לפלאי ולחבריו, שנפלו שם למעננו." ■

לתגובות: dyokan@makorishon.co.il